

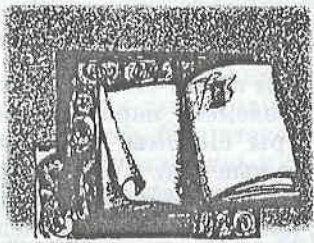
Роднае Слова



ISSN 0234-1360

1

2005



ШКОЛА І НАЦЫЯНАЛЬНАЕ АДРАДЖЭННЕ

Кантэкст: да новай "формулы" праграмы

Галіна АДАМОВІЧ

КАНЦЭПЦЫЯ ІНТЭРДЫСЦЫПЛІНАРНАГА ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА ЯК АСНОВА ІНТЭГРАВАНАГА Вывучэння ЛІТАРАТУРЫ

...Пра адмаўленне адмаўлення...

"...Татальны крызіс ёсць у першую чаргу **крызісам метадалагічным**... Пакуль што стан і характар сучаснай тэорыі літаратуры абумоўлены неспадзяваным знікненнем канцэпцый, якія б хоць колькі-небудзь абгрунтавана прэтэндавалі на універсальнасць", — сцвярджае сучасны літаратуразнаўца А. Андрэеў¹. Выказвае клопат і сербскі вучоны П. Буняк: «...літаратуразнаўчыя даследаванні зрабляцца ўвогуле магчымымі толькі тады, як будуць мець сваю субстанцыю, г. зн. калі будзе існаваць літаратура... Нацыянальныя літаратуры будуць існаваць, пакуль будзе жывою мова дадзенай нацыі (акрамя, за рэдкімі выпадкамі, паспяховай "трансплантацыі" мовы нейкай другой нацыі)»².

У Найноўшы час актуалізавалася ўсеагульнае зруйнаванне традыцый: у дэкадансе апошняй трэці XIX ст., авангардызме першай паловы XX ст., постмадэрнізме, неаавангардызме другой паловы XX ст. Творцы новай культуры выступілі супраць:

- "старога" мастацтва і яго традыцый (у сістэме "аўтар — традыцыя — твор");
- героя: і "смерць героя" ў творах прадстаўнікоў "страчанага пакалення", і знікненне героя як мастацкай катэгорыі ў творы — у тэатры абсурду і "новым рамане";
- аўтара — з канстатацыяй: "смерць аўтара";
- рамана — з аб'ектыфікацыяй: "смерць рамана";
- рэалізму — "смерць рэалізму";
- літаратуры — небяспечным папярэджаннем гучыць ідэя: "смерць літаратуры";
- класікі і яе канонаў...

...Пра адзінства і барацьбу процілегласцяў...

Пераканальны адказ неаавангардыстам постіндустрыяльнага часу дае Васіль Жураўлёў: "Сапраўдны талент, які нясе ў сабе ўнутраную магчымасць прарвацца да вышынь наватарства, мае права і нават прафесійны абавязак уваходзіць у палемічнае судакрананне з мастацкай традыцыяй, у тым ліку і з традыцыяй класічнага якаснага кшталту". Літаратуразнаўца прыгадвае радкі з артыкула "Мастацтва ненароджаных" публіцыста Сяргея Дубаўца. «"Вучыцца ў класыкаў? — пытаецца С. Дубавец. — Але

што выбіраць? У класыкаў усё збітае ў адно й разам пакрытае лякам. Класыка ня ведае праблемаў самавыяўлення"».

...Вядома, кожная традыцыя, у тым ліку і літаратурная, нясе, апроч усяго, і пэўныя элементы кансерватызму. Глыбокай і наватарскай думцы, нязвычайна метадалагічнаму падыходу падчас прыходзіцца прыкладаць немалыя намаганні, каб вырвацца з-пад уціску мастацкай улады канонаў. Без гэтых намаганняў, а ў шэрагу выпадкаў і разбурэння такога канону, што перастае адпавядаць патрабаванням часу, немагчыма быць ніякі рух у літаратуры. <...>

Але... не выкарыстаць такое духоўнае багацце было б па меншай меры неразумна. Бо класіка ніколі не запынялася толькі ў межах сучаснасці і "малога часу", а заўсёды была запраграмавана на шматмерную сувязь з "вялікім часам" грамадскай і эстэтычнай гісторыі»³.

Відавочна, што класіка сусветнай літаратуры займае адметнае месца ў развіцці айчыннага літаратурнага працэсу, мае невычэрпны патэнцыял для ўзбагачэння іншанацыянальнай культуры, нясе адказы на найбольш актуальныя пытанні і нацыянальнай культуры, і сусветнай гісторыі. Аднак у рэчышчы мультыкультуралізму ў Беларусі пашыраецца тэндэнцыя адмаўлення ад усякіх традыцый, выяўляецца імкненне пачынаць на "новым месцы". Але варта мець на ўвазе наступнае.

1. Існуе класіка айчыннай літаратуры ў выглядзе нацыянальнага Парнаса, і яна ёсць аб'ектыўным фактам, без уліку якога немагчыма ўздымацца на вяршыні Парнаса маладым аўтарам.

2. Нацыянальны Парнас "прырастае", павялічваецца за кошт таго, што запазычана ў іншых народаў і прыжылося на нацыянальнай глебе. Толькі ў гэтым выпадку "залаты фонд" нацыянальнай літаратуры набывае новы ўзровень, на які будуць арыентавацца нацыянальныя творцы.

3. У першай палове XX ст. выразна выявілася жаданне ствараць на "новым месцы", у лепшым выпадку канструюючы мастацкі свет з рэшткаў літаратуры, культуры, цывілізацыі (у творчасці авангардыстаў).

4. У другой палове XX ст. пашырылася культура постмадэрнізму, якая з'яўляецца вынікам асаблівага прынцыпу мыслення, заснаванага на

плюралізме (на множнасці творчых пазіцый, вернутых да жыцця чужых тэкстаў, сэнсавых значэнняў твора і г. д.). Постмадэрнізм узнік як апазіцыя стандартызацыі, уніфікацыі быцця і мастацкай культуры ў спажывецкім грамадстве, як пратэст супраць распаўсюджання масавай культуры.

Такім чынам, можна акрэсліць чатыры вектары суаднясення замежнай / нацыянальнай класікі і сучаснай беларускай літаратуры. Апора на нацыянальную класіку і на іншанацыянальныя літаратурныя традыцыі фармуе два полюсы са “станоўчым” знакам у дачыненні да традыцыі. Адмаўленне ад традыцыйных каштоўнасцяў аднае сучасных пісьменнікаў з папярэднікамі ў літаратуры (два полюсы з “адмоўным” знакам) – з мадэрністамі (авангардыстамі), з аднаго боку, і постмадэрністамі – з другога.

Фармаванне “чалавека культуры” – аўтара, інтэрпрэтатара, даследчыка, чытача; развіццё літаратуранага працэсу ў кірунку мастацтва дыялогу, як з’явы шматвектарнай, рознабаковай, як своеасаблівай літаратурнай галактыкі ў прасторы сусветнай культуры, – актуальныя задачы літаратуразнаўства ў Беларусі і яго асобнай галіны ведаў – інтэрдысцыплінарнага дыскурсу, у аснове якога – парадыгма інтэграванага вывучэння літаратуры.

...Пра пераход колькасных зменаў у якасныя...

Інтэграванае навучанне – гэта, па-першае, вывучэнне літаратуры на новай ступені школьнай адукацыі, у старэйшых класах сярэдняй школы. Два кірункі – гуманітарны і негуманітарны – вызначаюць яго спецыфіку. Па-другое, інтэграванае навучанне – гэта больш высокі этап вывучэння літаратуры, дзе літаратура павінна выступаць не толькі як самастойны аб’ект-сістэма, але і ў сістэме “іншых”, “другіх” узроўняў абагульнення. Эўлікам гэтага мы выходзім да праблем інтэграванага навучання як да праблем філасофіі літаратуры, бо “іншы”, “другі” вышэйшы ўзровень абагульнення і ёсць узроўнем філасофіі літаратуры.

Параметры новай канцэпцыі вывучэння літаратуры як мастацтва слога могуць быць акрэслены ў межах сістэмнага падыходу. **Прынцып сістэмнасці павінен уключаць тры абавязковыя параметры:**

1. Кожны літаратурны факт разглядаецца як аб’ект-сістэма, г. зн. як аб’ект з уласцівай яму структурай, і з’яўляецца прадметам літаратуразнаўства.

2. Кожны літаратурны аб’ект-сістэма выступае як падсістэма або элемент нароўні з яму падобнымі ў структуры сістэмы “іншага”, “другога” ўзроўню абагульнення, г. зн. літаратурны факт выступае аб’ектам параўнальнага вывучэння літаратур, комплекснага іх даследавання, а таксама вывучэння літаратуры ў кантэксце іншых ведаў пра чалавека і свет.

3. Кожны літаратурны факт (аб’ект-сістэма і падсістэма ў сістэмах вышэйшага, “іншага” ўзроўню абагульнення) выступае як адзінства і як складнік. І ў гэтым выпадку ён набывае новыя якасці, што існуюць толькі ў межах сістэмнага адзінства, – сістэмныя якасці, у дадзеным выпадку назавем іх звышякасцямі. Літаратурны факт і літаратура ў цэлым даследуюцца ў рэчышчы сістэмна-інтэграцыйнага кірунку. Менавіта гэтыя з’явы выступаюць асноўным аб’ектам міждысцыплінарных сувязяў, калі літаратура вывучаецца ў кантэксце іншых відаў мастацтва, як асобнае мастацтва чалавеказнаўства.

Актуальныя кірункі развіцця літаратуры ў рэчышчы сістэмнага падыходу наступныя:

1. Праблемы гісторыі, тэорыі, літаратурнай крытыкі, звязаныя непарэдна з мастацтвам слова як асобным аб’ектам-сістэмай.

2. Аспекты параўнальнага вывучэння літаратуры – кампаратывістыкі. Іх аб’ект – беларуска-замежны літаратурны кантэкст як новая, “другая” сістэма ўзаемасувязяў паміж беларускай і іншанацыянальнымі літаратурамі, дзе складнікам новай сістэмы з’яўляюцца факты беларуска-польскіх, беларуска-балгарскіх, беларуска-цэцкіх і іншых двухбаковых літаратурных сувязяў. Беларуская-замежны літаратурны кантэкст выступае і як адзінства, дзе ў цэнтры – інтэртэкстуальнае ў сістэмах нацыянальнай, агульнаславянскіх, еўрапейскіх, сусветнай літаратуры.

3. Парадыгма інтэрдысцыплінарнага літаратуразнаўства (ІДЛ), пабудаваная на аснове беларуска-замежнага літаратурна-мастацкага кантэксту як адзінства. Яна ўключае ў сябе:

- **кампаратывістыкі паралелі**, дзе аб’ектам даследавання (і зместам навучальнага курса) з’яўляюцца звышз’явы – вечныя вобразы, вандроўныя сюжэты, скразныя матывы, іншыя тыпалагічныя сыходжанні, такія пашыраныя ў наш час з’явы, як метараман, звыштэкст і інш. **Невыпадкова гэтыя апісальныя паняцці пачалі набываць дакладна акрэсленыя значэнні: вечны вобраз – архетып, скразная тэма – топік, скразная ідэя – канцэпт і г. д., што сведчыць пра новы ўзровень функцыянавання паняццяў у сістэме сучасных літаратуразнаўчых тэхналогій;**

• **аспекты праблемага, комплекснага вывучэння**, якія адсылаюць да вылучэння агульных заканамернасцяў і спецыфічнага характару функцыянавання феномена – рэальнага і ў формах “другой рэчаіснасці” (інтэрдысцыплінарнае ўзаемадзеянне літаратуры з гісторыяй, сацыялогіяй, псіхалогіяй і інш.);

- так званыя **дапаможныя, сумежныя дысцыпліны**: імі вызначаецца



Галіна Яўгенаўна Адамовіч – даследчыца літаратуры. Кандыдат філалагічных навук (1983). Закончыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1977) і аспірантуру пры гэтай установе (1980). Дацэнт, загадчык кафедры беларускай літаратуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Аўтар кніг “З крыніц сусветнай літаратуры” (1998), “Літаратура – кантэкст – тэзаўрус” (2003), суаўтар падручніка “Беларуская літаратура. XI клас” (1999).

месца мастацтва слова ў сістэме шэрагу грамадскіх дысцыплін (краязнаўства, музеязнаўства, бібліятеказнаўства);

- *культуралагічныя дысцыпліны*, якімі звязана мастацтва слова з сістэмамі іншых мастацтваў.

Такім чынам, аб'ект ІДЛ – літаратурны кантэкст як сістэма літаратурных узаемасувязяў (аб'ект кампаратывістыкі – беларуска-замежны літаратурны кантэкст) і як складнік у сістэмах “іншых” узроўняў абагульнення, дзе ключавымі параметрамі з’яўляюцца міждысцыплінарныя сувязі (паміж літаратурай і іншымі сацыяльнымі інтэрдyscyплінарнымі сістэмамі).

Беларуска-замежны літаратурны кантэкст з сістэмных пазіцый даследуецца:

1) у параметрах параўнальнага літаратуразнаўства, дзе асобны прыклад кантактных, генетычных або тыпалагічных сувязяў ёсць “першасным элементам”, складнікам сістэмы ўзаемасувязяў;

2) з пазіцый праблемага, комплекснага аналізу, дзе кожнае праблема / тэма / жанр / сюжэт / вобраз / *іншае* ў сістэме тыпалогіі інтэртэкстуальнага выступае ў якасці складніка і адзінства (паняццяў *канцэпт / топік / жанр / сюжэт / архетып...*);

3) з пункту гледжання агульнага кантэксту або адзінства-сістэмы, дзе існуюць свае законы (утвараюць вектар ІДЛ), якія абмяжоўваюць дадзеную сістэму ад іншых (законы кампазіцыі, або парадыгматычны фактар) і вызначаюцца пэўнымі прыярытэтамі (з пазіцый так званага тэзаўруснага падыходу).

Тэзаўрусны* падыход прадугледжвае адмысловую сістэму каардынат, у якой вывучаецца літаратура і ў рэчышчы якой фармуецца ўласна літаратурны працэс. У яго аснове – прыярытэты асобы, грамадства, дзяржавы, нацыі, чалавецтва.

Прыярытэты асобы як асновы тэзаўруснага падыходу выяўляюць часцей за ўсё прызнаныя інтарэсы ў сферы літаратуры. На гэты узроўні фармуецца асаблівы склад сістэмы “літаратура”, у якую, з аднаго боку, уключаны творы сучасных аўтараў і пісьменнікаў мчулага, айчынных і замежных, творы “выскай літаратуры” і масавай культуры. З другога – у яе ўваходзяць як творы мастацкай літаратуры, так і кнігі, напісаныя прадстаўніцтвам розных прафесій (па медыцыне, хіміі, матэматыцы...).

Менавіта прыярытэты асобы выступаюць галоўнай мэтай літаратурнай адукацыі, паколькі суб'ектам адукацыі і выхавання з’яўляецца вучань, а настаўнік, які ажыццяўляе гэтую праграму, павінен удасканалвацца сам як творчая асоба і спрыяць фармаванню творчай дзейнасці вучня. З гэтага пункту гледжання праграма па літаратуры мае розныя ўзроўні, адпаведна ўзроўням адукацыі асобы. Так, сусветная літаратура можа быць сістэматызавана як сукупнасць літаратурна-мастацкіх твораў. З аднаго пункту гледжання, у яе склад уваходзяць творы ўсіх народаў: сусветная літаратура выступае ў выглядзе сумы створанага чалавецтвам на працягу гісторыі. З другога – яна раз-

глядаецца як пантэон знакамітых імёнаў, “залаты фонд” найбольш выдатных помнікаў, што існуе на розных нацыянальных мовах. Менавіта з гэтага пункту гледжання і вывучаецца сусветная літаратура ў навучальных установах Беларусі.

Прыярытэты грамадства як асновы тэзаўруснага падыходу выяўляюць інтарэсы шматстайных груп людзей у дачыненні да літаратуры. Гэтыя групы вылучаюцца паводле розных крытэрыяў (прафесійныя, узроставыя, полавыя і інш.). Вызначаецца роля грамадства як аб'екта і суб'екта культуры (агульнакультурны ўзровень).

З вызначэннем прыярытэтаў грамадства звязана і надзвычайнае пашырэнне масавай літаратуры (культуры), арыентаванай на чалавека на тоўпу як на спажаўца літаратурнай прадукцыі.

Прыярытэты дзяржавы, у якой жыве асоба, акрэслены паняццямі сацыяльна-палітычнага характару. Ідэалогія дзяржавы з’яўляецца асновай, або парадыгматычным фактарам, які фармуе спецыфіку літаратурнага працэсу і літаратурнай адукацыі на розных яе ўзроўнях.

Прыярытэты нацыі фармуюць новае рэчышча літаратурнага працэсу ў агульным кантэксте сусветнай / еўрапейскіх / славянскіх літаратур. Актualізуюцца праблемы нацыянальнай аўтэнтычнасці ў літаратуры, нацыянальных прыярытэтаў, якія прадстаўлены нацыянальным літаратурным працэсам, і інш.

Прыярытэты чалавецтва абумоўліваюць існаванне свай літаратуры, што аб’ядноўвае нацыянальную літаратуру ў адзінае цэлае. Адзінкаю чалавецтва з’яўляецца чалавек: літаратура вывучаецца як чалавеказнаўства. Разам з тым адзінкаю чалавецтва з’яўляецца нацыя: сусветная літаратура выступае не толькі як сума ўсіх літаратур народаў свету, але і як іх сістэма, кантэкст.

Вызначаючы каардынаты беларуска-замежнага літаратурнага кантэксту як сістэмы, неабходна ўлічваць парадыгматычны фактар або сістэмаўтваральныя кампаненты, на аснове якіх адбываецца фармаванне, з аднаго боку, а з другога – вывучэнне гэтай сістэмы, кантэксту.

Рэзюмэ

Інтэрдyscyплінарнае літаратуразнаўства – асобная галіна літаратуразнаўства, памежная ў дачыненні да гісторыі і тэорыі літаратуры, іншых навук і мастацтваў у сістэме іх каардынат. ІДЛ арыентавана на літаратуру як сістэму ўзаемасувязяў і літаратурны кантэкст (аб’ект параўнальнага вывучэння літаратур). Літаратура з’яўляецца падсістэмай, складнікам, структурным элементам у сістэмах “іншых” узроўняў абагульнення. А гэта азначае, што мастацтва слова вывучаецца ў колах іншых мастацтваў, навук і рамёстваў, аб’ект і суб’ект якіх – сам чалавек.

¹ Андреев А. Методология литературоведения. – Минск: Дизайн ПРО, 2000. С. 4.

² Буняк П. Славястычныя літаратуразнаўчыя даследаванні ў новым тысячагоддзі // Тэрмапілы. – Беласток, 2002. № 3. С. 131 – 139.

³ Жураўлёў В. Жывы голас літаратурнай класікі // Актуальныя праблемы літаратурнай адукацыі на сучасным этапе рэформы школы: Зборнік навуковых артыкулаў. – Мінск: НІА, 2003. С. 60 – 61.

* Гл.: Адамовіч Г. Літаратура – кантэкст – тэзаўрус // Роднае слова. 2001. № 2. – *Зайвага рэд.*